

им даље прелат и како је путовао у Рим да види гроб тог човека, чак каже и о чему је размишљао у том тренутку. Прелат је промашио тему, али како прекинути прелата? Састанак су лагано напуштали... Када је прелат видео да их је остало петорица или шесторица и он је напустио састанак. (Не знам да ли је причао и док је напуштао састанак.)

Пре него што осудите прелата замислите шта би се догодило да је састанак успео. Замислите да су се сви учесници састанка потписали испод донетих закључака! Био би то савршен списак за ослободиоце. (Бојим се да после списка, закључке не би ни читали...) Прелат је изгледа знао, као и Ледерер уосталом, када је паметно одустати... („Јадни, Катulle, престани будалити / оно што пропада, узми да је пропало”, наводим по сећању, да и ту ова критика буде у духу књиге.)

И на крају, да откријем где је ова прича почела. (Када фудбалски тренери анализирају како се догодило да приме гол, онда траже онај тренутак када је лопта, пре примљеног гола, изгубљена.)

Дакле, све је почело у минхенској пивници. Никома није било сумњиво што један човек у пивници не пије пиво већ воду!

Али та прича је из једне друге књиге.

Др Миливој НЕНИН
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност
neninlok@yahoo.com

СТВАРНОСТ И ПАРАБОЛЕ

Тибор Варади, *Прошћивнародни осмех*, прев. Арпад Вицко, Академска књига, Нови Сад 2021

Познате су речи Франца Кафке које говоре о односу параболе и човекове слободe: следећи параболе претворићемо се у њих и бити ослобођени свих својих свакодневних брига. Ако параболу схватимо као поучну причу у поређењима која има пренесено значење (попут чувене параболе о вратару из *Процеса*), лако можемо стићи до питања: зашто нам је потребно пренесено значење да бисмо разумели стварност? Тибор Варади ће можда одговорити да нам је за разумевање довољна сама стварност, али само уколико се довољно удубимо у њу, јер значење је увек већ – пренесено! А то значи параболично, посредовано кроз рад фигурације којој никако не успевају да умакну ни документа правне нарави, изложена знаним и незнаним, „меким” и „тврдим” интерпретативим притисцима унутар различитих историјских раздобља.

Тибор Варади документарну прозу успешно пише годинама на основу породичног адвокатског архива који се попуњавао предметима и списима од краја 19. до краја 20. столећа (пре књиге о којој је реч, објављене су још три: *Сјиси и људи*, 2015; *Пут у јуче*, 2017; *Дојодило се у Ечки*, 2019). Варадијев приступ архиву је од самог почетка узбудљив, јер он промишља о условима саме његове конструкције, за њега збирка текстова из породичне канцеларије није тек статични скуп предмета већ тај скуп кроз писање и ре-конструкцију постаје мрежа односа који сведоче о времену и људима у њему, али и о проблемима и неправдама што се преносе кроз променљиве идеолошке модалитете и матрице.

Најновија књига, *Прошљивнародни осмех*, оправдано је, за разлику од прве две које су носиле поднаслов *Приче из адвокатске архиве*, означена као „документарна проза, скоро роман” (на трагу претходног „документарног романа” *Дојодило се у Ечки*). Пут документарне прозе од приче до романа је, чини се, умешно борхесовско овладавање лавиринтом списка и људи, њихових међусобних веза и мотива, истина и лажи, малих и великих дела и недела. Сви они заједно граде једну занимљиву историју свакодневног живота. Литерарно дочаравање те такозване „мале” историје која се одвија под условима које дефинише „велика историја” права је врлина најновије Варадијеве књиге. На делу је мудар говор о документу времена са додатком литерарне вероватноће као зрнца соли без којег би стварност била опора и несварљива. Чини се стога да правни списи овде самом својом логиком постају литература – то је зато што иза њих стоји огроман, али ненаметљив рад писања, дело уоквиравања позлаћено не само ауторовом ерудицијом већ и скепсом којој нас је коначно научио наш век. Архив се у овој књизи отвара на страницама исписаним око „узбудљивог времена” Другог светског рата (сам Варади је имао мало мање од две године кад је почела окупација, тако да је његово сећање у сваком случају текстуално).

„Нису се 1941. године догађале само ствари оквалификоване као вероватне”, духовито примећује приповедач. Ако, према познатим Аристотеловим речима, песништво приказује више оно што јесте, а историја оно што је појединачно, онда би документарна проза управо требало да покуша да изгради мост између појединачног и оног што јесте – а оно што јесте, као што показују судбине „јунакиња” списка и романа Емили, Марије или Сузане, није увек било вероватно да ће баш тако да буде. Шта се крије иза застрашујућих идеолошких гримаса Другог светског рата, сурових закона и оловне правде? Да ли се иза мреже аката и полицијске контроле и даље могу, у предворју закона, пронаћи сасвим људска „очекивања, надања, разочарања, нагађања”? Будући свестан да није лако живети у занимљивим временима, Варади на уверљив и на тренутке дирљив начин афирмише право на свакидашњицу као људско право.

Противнародни осмех је синтагма која најбоље описује оно што јесте у темељима једног тешког, неизвесног и опасног раздобља. Тај осмех је израз лица свештеника Иштвана Чепчењија приликом уласка Црвене армије у Петровград (како се тада званично звао), или Велики Бечкерек (што је био стари назив који се употребљавао), односно данашњи Зрењанин. По пријави суседа, он је окривљен за кривично дело против народа и државе. Ова епизода приповедачу служи да отвори нешто што прилично недужно можемо назвати „проблем народа”. Један чувени роман из канона литературе о односу књижевности и права, Кампјев *Странац*, у другом делу садржи речи председника суда саопштене Мерсоу у „чудној форми” – да ће му глава бити одрубљена „у име народа”. И, заиста, позивање на народ је, како показује наш приповедач, увек помало чудно: „У динамичним годинама појам народа се прилично поједностављује”. Занимљива времена обележена су ускомешаним идентитетима који демаркирају линије пријатељ–непријатељ, али те линије су, авај, променљиве: „Није се први пут појам народа односио само на оне који ствари прате са одушевљењем. Онај ко има само дилеме (те само одмахне руком), тај не припада народу већ стоји на супротној страни”. То је црнохуморни одговор из средишта таме на велико питање 19. столећа изражено у чувеном Ренановом спису „Шта је народ”. Сада самосвесни приповедач и архивар промишља услове истине у „динамичним годинама”: „За време рата мишљење није подешено на нијансе. И важење те претпоставке се продужава за неко време после рата”. Дакле, у овом „скоро роману” без обзира да ли је реч о „противнародном смеху”, парничењу због псовки, нестабилним браковима, имовинским расправама или ситним крађама, приказана је у првом плану „лудачка кошуља народно–ненародно” која је навучена на ионако ишијалгична леђа стварности. Лисјен Февр, незаобилазни проучавалац свакодневног живота, писао је да „у коначници, свакодневица доноси свој суд”. Приповедач показује шта бива кад суд као установа суди стварности, али и како свакодневни живот опстаје упркос свему, превазилазећи можда и инстанцу самога суђења „у име народа”.

Код Варадија се на драгоцен начин (редак код нас, присутан, рецимо, код Ивана Јаковића у изванредном документарном роману *Ката Несеба: иштинийа и илустрирована ишторија једне београдске блуднице и њене борбе за усјавна љрава* из 2014) преплићу два тела знања, правно и књижевно, а они имају много тога заједничког, пре свега, нагласак стављен на реторику схваћену као *dispositio* (начин излагања). Још од својих раних есеја, Варади, правник и писац, показује посебну осетљивост спрам језика – и сам се креће између мађарског, српског, енглеског, немачког. Он о језику уме да расправља узгред, као кад тематизује синтагму која је, по једном немачком магазину, означила 2021. годину: *Alternative Fakten*. Не изненађује то што је аутор одан концепту документарне прозе обратио пажњу на овај израз који означава замену аргумената

заснованих на чињеницама недоказивим запажањима. На његовој мети ће се наћи и изрази попут *human capital* или *collateral damage*, али посебно је духовито кад из старих списа, као костур из ормара, искочи реч „напуномоћити” (у значењу: дати пуномоћ адвокату на његов наговор), која би сасвим лепо могла да се врати у српски језик у данашњем тренутку, јер би, чини се, имала шта да означи. И, заиста, Варадијев читалац је на време упозорен, у духу парадоксалне „комотне одговорности” (М. Ненин) да ће у документарној прози стварност неретко надјачати пристојност.

Иза танане завесе хумора и грубе лудачке кошуље закона, приповедач говори још о нечему – то је велика тема природе сећања, повезана и са архивом, али и са режимима чулности самог субјекта. Како од „заосталог иверја свакодневности” испричати причу, најпре себи, а потом читаоцу? И то причу живу, занимљиву и вероватну; причу, како би рекао Вук Караџић, „за причу брата”. Или како то каже приповедач: „Дешава се да документи враћају чињенице у сећање. А дешава се и да прошире сећање изван стварности”. У дубљем плану књиге сведочимо о судару света права (или, кафкијански речено, закона) и стварног света. У каквом су односу ови светови? После рата посао законодавца није био лак, али се он руководио чврстом вером у будућност која није својствена данашњем човеку који живи после краја утопије, то јест после слома вере да ће сутрашњи свет бити бољи, лепши, праведнији, мање корумпиран... Према Варадију, потребно је разумети режиме „стварности”, јер ионако никада нисмо у некој тачки историје која би била лишена неправде (о чему сведоче и бројне уметнуте епизоде, попут наизглед безазлене приче о пепсију и кола-коли на Универзитету Емори у Атланти). Зна се да нема објективне процедуре за разрешење, односно превазилажење неслагласности.

Како је речено (али није доказано): „у сваком уму оданом правди лежи једна Антигона”. Иза Варадијевог текста не крије се само Софокле већ се евоцирају аутори, као што су Шекспир, Бекет, Јонеско, Херни Џејмс, Антал Серб или Јанош Арањ... После читања ове књиге, њени јунаци и јунакиње, људи из суседних улица – гогољевске „мртве душе” брижљиво исклесане из тврдог језика докумената и опоре стварности једног сивог света – почињу да живе у нама, али и ми се уселјавамо у њих, они учествују у нашим животима, и ми свој одраз видимо у њиховом обличју. Тако ова „документарна проза” остварује учинак фикције („скоро роман”, или можда „сасвим роман”) стварајући један нови свет који поседује своје законитости и чији лавиринти позивају да у тамној шуми знакова историје и отпора историји пронађемо свој пут.

Др Владимир ГВОЗДЕН

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за компаративну књижевност

vladimir.gvozden@ff.uns.ac.rs